

Клондзік супраць «Валадара Рога»

Паходжанне дзяржаўнасці ў Беларусі

Сяргей РАСАДЗІН, доктар гістарычных навук, прафесар

Час ад часу тая ці іншая старонка нашай гісторыі абвясчаецца ўжо дакладна прачытанай, а чарговы міф – цалкам выкрытым. Аднак неўзабаве высвятляецца, што ўсё зусім не так, і мы маем пытанняў больш, чым адказаў. У чым тут справа? Відавочна, што ад патрэбнага напрамку мы часам адхіляемся з-за адчувальнага цяжару састарэлых ілюзій і стэрэатыпаў. Дарэчы, вось адзін з іх. Шмат хто з нашых гісторыкаў патрыятычным абавязкам лічыць пошук любых доказаў на карысць як мага большага ўзросту беларускай дзяржаўнасці і народнасці. А як на самай справе?

Уяўленне аб тым, што, маўляў, чым род старэйшы, тым лепшы, з'яўляецца пастулатам дваранства Еўропы, а зусім не славянства. У нас такое меркаванне распаўсюджваецца, мусіць, з-за Гарадзельскай уніі, ад пачатку XV стагоддзя. А да таго было зусім іншае ўяўленне, яшчэ ў XI стагоддзі абвешчанае на «ўвесв хрысціянскі свет», калі мітрапаліт Іларыён сваім «Словам аб законе і благадаці» даводзіў, што русічы – малады народ, які ўжо прыйшоў на змену старым: грэкам, лацінам, яўрэям...

«Неисчислимы беды, происходящие от предвзятых мнений и ошибок, – сцвярджаў расійскі гісторык Л. Гумілёў. – Главная заслуга науки в том, что она, часто с мучительными усилиями, вскрывает застарелые предубеждения, никогда не доказанные и как будто не требующие доказательств. Каждая удача в этом направлении – подвиг,

и очень трудный, потому что опровергнуть ложное суждение можно, лишь вскрыв его корни. А они, зачастую болезненные и застарелые, уходят в глубь веков» [1, с. 547]. Адзін з такіх каранёў патрывожаны ўжо, і таму паспрабуем «праполваць» нашу гістарычную глебу далей.

Да «пустазеля» тут адносіцца ўяўленне аб паходжанні полацкага князя Рагвалода. Славянскім лічаць ягонае імя, якое тлумачыцца як «Валадар Рога». Але ці было прэстыжным мець («валодаць») «рог(і)», хай сабе і ў X стагоддзі? Вядома, што дачкой аднаго з старажытнагерманскіх каралёў была Vadamerca, што адзін з «барбарскіх» цароў меў сына іменем Natarog, што нейкага кельцкага правадыра звалі Tugodumn. Раней асоб з такімі імёнамі лічылі за славян. Цяпер на падобную сугучнасць, пры адсутнасці сэнсу, увага не звяртаецца. Такія імёны набываюць свой сапраўдны змест, калі тлумачацца з дапамогай адпаведнай неславянскай мовы. Для нашага «Валадара Рога» яна старажытнапаўночная, г.зн. скандынаўская. Тыповыя скандынаўскія імёны – Рагнар, Рагнельф, Рагнфаст і сярод іх Ragnvald. У ім два карані: «ragn» («багі») і «vald» («улада»), што значыць «Улада Багоў». Полацкі Рангвальд меў даволі шмат цёзак...

Паводле скандынаўскай сагі, кіеўскі князь наняў нейкага варага Рангвальда, які служыў ягоным намеснікам у Старой Ладазе да 1030 года. Чаму адпаведныя меркаванні прызнаных знаўцаў не бяруцца

ПРА АЎТАРА

РАСАДЗІН Сяргей Яўгенавіч.

Нарадзіўся ў 1958 годзе ў г. Гомелі. У 1981 годзе скончыў Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт. У 1981–1998 гадах – аспірант, малодшы навуковы супрацоўнік, навуковы супрацоўнік, старшы навуковы супрацоўнік Акадэміі навук БССР. У 1998–2001 гадах – галоўны спецыяліст, начальнік аддзела Дзяржаўнага камітэта па архівах і справаходстве Рэспублікі Беларусь.

З 2002 года – прафесар кафедры гісторыі Беларусі і паліталогіі Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

Доктар гістарычных навук (1999), прафесар (2009).

Аўтар 12 манаграфій і больш як 100 артыкулаў.

Сфера навуковых інтарэсаў: археалогія, геральдыка, генеалогія, гісторыя, этнагенез.

ў разлік? Відавочна таму, што інакш «Валадар Рога» пазбавіцца ўсялякіх прэтэнзій на славянскасць. Увогуле асвятленню паходжання беларускай дзяржаўнасці часам уласціва спецыфічнае стаўленне да гістарыяграфічнай спадчыны. З аднаго боку, «столпы» расійскай гістарычнай навукі В. Тацішчаў і М. Ламаносаў успрымаюцца як заснавальнікі імперскага шавінізму. З другога, на ўзбраенне бяруцца пэўныя сродкі з іх жа арсенала. М. Ламаносаў, як вядома, часам «даводзіў» свае меркаванні зусім не па-навуковаму, як гэта было ў спрэчцы з Г. Мілерам – «бацькам сібірскай гісторыі». Г. Мілер падрыхтаваў «дысертацыю» аб варагах на Русі, дзе прыводзіліся доказы іх паходжання са Скандынавіі, а не са славянскага Памор'я, як хацелася б Ламаносаву. Аднак М. Ламаносаў, на думку М. Кастамарава, «обратил на нее внимание не с ученой, а с псевдопатриотической точки зрения; он ставит Миллеру в осуждение, что тот упустил удобный случай похвалить славянский народ, что приводимые им описания частых побед скандинавов над россиянами досадительны», і г.д. [2, с. 650–651]. Па выніках «крытыкі» Акадэмія навук дысертацыю Г. Мілера як «предосудительную России» забракавала, а аддрукаваны тыраж яе пастанавілі знішчыць...

Дзіўна, але ў XXI стагоддзі зноў сцвярджаецца: «заморскі» Рагвалод мог быць зусім не шведам ці нарвежцам, а славянінам з Памор'я. Зноў згадваецца і пра шлюб, нібы ўзяты ў 1217 годзе Барысам Давыдавічам Полацкім з памяранскай князеўнай Святохнай. Але даказана, што нібы летапісныя звесткі пра гэтую Святохну – падробка XVIII стагоддзя [3, с. 106–115]. Увогуле, у сярэднявеччы Памяранію («Памор'е») са Скандынавіяй («Замор'ем»), напэўна, гэтак не блыталі.

Адтуль і выправіліся два скандынаўскія правадзіры, ці ярлы, зразумела, разам з дружкамі. «Аповесць мінулых гадоў» пад 980 годам паведамляе: «...бе бо Рогъволодъ перешель изъ Заморья, имяше волость свою Пологъске, а Туръ Турове, от него же и Туровци прозвашася». Дарэчы, няўдалай выглядае спроба абвясціць гэтага Тура племянным князем дрыгавічоў. Язычніцкае імя Тур дагэтуль папулярнае ў скандынаўскіх краінах: яго меў, у прыватнасці, падарожнік Хеердал. Увогуле, існуе меркаванне, што летапісны Тур быў Рагвалодавым сваяком

(братам?) [4, с. 147]. У летапісе паведамляецца, як Рурык раздаваў гарады «мужам сваім». Нехта з іх атрымаў тады Полацк: паводле У. Маўродзіна, гэта мог быць адзін з Рагвалодавых продкаў [5, с. 213]. Услед за паведамленнем аб прызначэнні Рурыкавых намеснікаў летапісцам спецыяльна падкрэсліваецца, што гэтыя «варазі» ў гарадах былі прыхадні, а тубыльцы ў Ноўгарадзе – славяне, у Полацку – крывічы і г.д. Такім чынам, выстаўляць Рагвалода прадстаўніком мясцовай крывіцкай княжацкай дынастыі можна толькі насуперак «Аповесці мінулых гадоў». Але, на жаль, зноў і зноў цытуецца сцвярджанне, што Рагвалод нібы «быў сынам полацкай княгіні Прадслава». Гаворка пра адну з жанчын, памянёных у дагаворы Ігара з Візантыяй 944–945 гадоў [6, с. 28; 7, с. 71]. Гэтак атрымліваецца цэлая «дынастыя»: Прадслава > Рагвалод > Рагнеда > Ізяслаў. Але памянёная ў гэтым дагаворы Прадслава – асоба загадкавая. Яе лічаць і дачкой, і пляменніцай, і стрыечнай унучкай, і нявесткай Ігара Старога. Ва ўсякім выпадку, пытанне аб Прадславе адносіцца да генеалогіі кіеўскай дынастыі і да Полацка дачынення не мае.

Русічы, сучаснікі князеў полацкіх, не сумняваліся ў прыналежнасці да велікакняжацкага – «Рурыкава» – дому, прытым да старэйшай ягонай галіны. Кіеўскі і полацкі князі-родапачынальнікі – родныя браты, сыны аднаго айца Уладзіміра і адной маці Рагнеды, прычым Ізяслаў старэйшы, а Яраслаў – у далейшым Мудры – малодшы. На кіеўскім «стале» ў 1024–1026 гадах сядзеў Ізяславаў сын Брачыслаў. Згодна з «лесвічным правам», княжацкі сын мог узяцца да той ступені, якой здолеў дасягнуць ягоны бацька. Усяслаў Брачыславіч Полацкі, вядомы як «Вълхвъ», г.зн. вядзьмар, чарадзея, тэарэтычна мог зрабіцца законным вялікім князем усяе Русі. Таму ён і быў пасаджаны сваімі кіеўскімі сваякамі-канкурэнтамі ў «поруб» – падземную камеру без выхаду. У ёй бы палачанін і загінуў, але ў 1068 годзе кіяўляне вырашылі абмяняць свайго князя на лепшага. Ім ніколі не прыйшло б у галаву саджаць на залаты «стол» свайго славутага горада невядома каго.

Увакняжанне не-Рурыкавіча адбылося толькі адзін раз, і толькі праз паўтара стагоддзя. Захоп галіцкага стала баярынам Кармільчычам у 1213 годзе – выключны выпадак. «Это была наглая узурпация, чего до

тех пор на Руси не бывало», – адзначалася Л. Гумілёвым [1, с. 448]. Кіаўляне ведалі, што Усяслаў Чарадзеі даводзіўся ўнукам самому Уладзіміру Святаславічу. Ёсць доказы, што прычынай канфлікту паміж дзвюма лініямі Уладзіміравічаў у канцы XI стагоддзя было імкненне Усяслава да рэалізацыі свайго права на «залаты» пасад у Кіеве. Тады зразумела, чаму кіеўскія кніжнікі, якія адстойвалі інтарэсы малодшай лініі Уладзіміравых нашчадкаў, упарта называлі старэйшую лінію ўсяго толькі Рагвалодавічамі і нават проста «крывіцкімі князямі».

Полацку старажытнаруускай эпохі даследчыкамі нададзена столькі ўвагі менавіта таму, што ён уяўляўся нейкім злучнікам паміж племяннымі «княжанямі» летапісных славян і Вялікім Княствам Літоўскім. Увогуле, самая ранняя фаза ўтварэння дзяржаўнасці на Беларусі, з VI стагоддзя, звязвалася з носьбітамі банцараўскай археалагічнай культуры ў цэнтральнай частцы нашай краіны. «Ёсць шэраг сведчанняў, – пісаў М. Чарняўскі, – што нашы продкі ўжо тады мелі пэўныя формы дзяржаўнасці» [8, с. 4]. Такое сцверджанне неабгрунтаванае, бо, паводле меркавання знаўцы банцараўскіх помнікаў А. Мітрафанова, «из-за отсутствия каких-либо источников мы не можем сказать, какая у племён была общественно-политическая организация» [9, с. 117]. Банцараўскае насельніцтва, напэўна, роднаснае продкам літоўцаў, жыло сярод глухіх лясоў. Відавочна, што больш спрыяльныя для развіцця ўмовы існавалі ў цесна звязаным з антычным грэка-рымскім светам стэпавым Прычарнамор'і, занятым тады цюрка-балгарскім, ці, інакш, протабалгарскім саюзам плямёнаў. Аднак нават у спрыяльных умовах дзяржаўнасць аўтаматычна не ўзнікае. Лічыцца, што заваяванні протабалгараў дыктаваліся іх першабытна-абшчынным ладам, да знікнення якога гэта зусім не прыводзіла [10, с. 198].

«Надзвычай цікавая таксама паралель, якая назіраецца пры параўнанні складвання першай Балгарскай дзяржавы і протадзяржаўных форм на Беларусі», – лічыць С. Тарасаў. Падабенства ён бачыць у тым, што ў абодвух выпадках рассяленне ішло на ўжо занятай тэрыторыі: крывічы, дрыгавічы і радзімічы рассяляліся сярод балтаў, а цюркскія балгары – сярод славян [4, с. 143].

У выніку гэтага параўнання летапісныя «княжанні» нібы атрымліваюць статус, падобны да Першага Балгарскага царства на чале з ханам Аспарухам. Даследчыкі ж адзначаюць: славянізацыя балтаў у межах Беларусі заўжды была мірна і павольнай. На Балканах жа адбылося ўварванне арды протабалгарскіх качэўнікаў. С. Тарасаў чамусьці лічыць, што Першая Балгарская дзяржава ўзнікла «на падставе саюза сямі славянскіх плямёнаў». Але, паводле крыніц, гэты саюз быў разгнаны Аспарухам. Ён прымусяў частку славян выселіцца на мяжу з аварамі, каб служыць жывым заслонам. А каб ператварыць палеткі славян у пашы для статкаў качэўнікаў, гэты хан загадаў выгнаць племя славян з цяперашняй Балгарыі. Выгнанні тамтэйшых славян былі не толькі пры ўладкаванні балгарскай арды ў VII, але нават і ў IX стагоддзі. Згодна з М. Артамонавым, нікага асімілявання цюрка-балгараў у славянскім асяроддзі не адбылося. Гэтыя качэўнікі захоўвалі свае звычаі і мову, аж пакуль іх не вынішчылі візантыйцы ў XI стагоддзі [11, с. 11]. Такім чынам, племянныя «княжанні» ўсходніх славян нагадвалі не само Першае Балгарскае царства, а, наадварот, разбураныя ім «славінні», – аб'яднанні славян, «сямі славянскіх плямёнаў», і г.д.

Сістэма «славінні» існавала ў VI–VII стагоддзях і ў Візантыі. Яны мелі сваіх князёў, але выплочвалі даніну і давалі дапаможныя вайсковыя кантынгенты. Імператар распараджаўся імі па сваім жаданні [12, с. 423]. Імператар-гісторык Канстанцін Парфірагеніт (905–959) сярод «пацкіётаў», г.зн. даннікаў Кіева і Ноўгарада, згадваў «крывіціенаў (крывічоў) і іншыя славінні». Гэтак жа валодаў славянамі і варажскі князь-ваявода Helgi, ці, у летапісе, Алэг. Пад 885 годам у «Аповесці мінулых гадоў» згадана: «И бе обладая Олегъ Поляне, и Древяны; и Северы, и Радимичи...». Напэўна, валодаў ён таксама і крывічамі. Яны згаданы сярод тых, хто мусяў выставіць дапаможныя атрады ў Алегава войска, якое выправілася ў 907 годзе на Канстацінопаль, ці Царград. У 944 годзе ваяваць з Візантыяй крывічоў выклікаў Ігар. Грэкі выплочвалі тады кантрыбуцыю таксама і Полацку. Але, з другога боку, аб радзімічах, таксама ўдзельніках згаданых паходаў, летапісец паведамляе, што яны самі князю кіеўскаму «дань дають и повозъ везуть и до сего дне».

Дзякуючы летапісу, захавалася частка фальклору самых радзімічаў: «Радимичи бо и Вятичи от Ляховъ. Бяста бо два брата в Лясах, Радимъ, а другой Вятъко, и пришедъша седоста Радимъ на Съжо, и прозвашася Радимичи, а Вятъко седе с родом своимъ на Оце, от него же прозвашася Вятичи». «Такая легенда, – падкрэсліваў В. Сядоў, – давала свой ответ на ряд наиболее существенных вопросов людей родоплеменного общества. Она утверждала представление о единстве племени как о совокупности потомков одного родоначальника, обосновывала историческое право племени на занимаемую территорию...» [13, с. 261]. Паданне радзімічаў мела зусім не дынастычны характар, іх гарады, князі ці «княжанне» летапісцамі не згадваюцца. Пра апошніх чамусьці гаварыў М. Ермаловіч [7, с. 43], на якога спасылаюцца нібы на крыніцу. Але сапраўдныя крыніцы – археалагічныя – з летапісам у згодзе. Ніякіх княжацкіх ці нават дружынных курганоў сярод радзіміцкіх няма. «Цвярдэнямі» радзімічаў лічыліся летапісныя Гомий, Чичерскъ і Прупой (цяперашні г. Слаўгарад). Але потым у культурных пластах на іх тэрыторыі была выяўлена так званая роменская кераміка, што належала летапісным севяранам, якія аддана служылі кіеўскім князям, складаючы гарнізоны крэпасцей.

У канцы X стагоддзя радзімічы, магчыма, яшчэ не мелі ні ўласнай арыстакратыі, ні гарадоў. У 984 годзе Уладзіміраў ваявода Воўчы Хвост заваяваў іх зямлю, дзе і засноўваюцца тады тры згаданыя велікакняжацкія крэпасці [14]. М. Ермаловіч, прыпісаўшы нейкае «княжанне» таксама і радзімічам, дапусціў тыповую памылку, усё падагнаўшы пад агульны ранжыр. У рэчаіснасці аднастайнасці не было. Шматлікія ваяўнічыя паморскія і палабскія славяне аж да XII стагоддзя так і не здолелі пабудаваць уласныя дзяржавы.

Увогуле больш істотнай аказалася іншая памылка М. Ермаловіча. Ён прысвяціў лакалізацыі летапіснай Літвы серыю сваіх публікацый, дзе паўтаралася адно і тое ж: гістарычная Літва, Літва Міндоўга, знаходзілася не каля сучаснага Вільнюса, на ніжняй Віліі, а больш на поўдзень – на Бярэзіне нёманскай, Усе і Шчары, паміж Крэвам, Мінскам, Навагрудкам і Клецкам. Яго гіпотэза абапіралася толькі на назвы пяці беларускіх вёсак «Літва» [15, с. 235].

Узрост гэтых тапонімаў быў тады яшчэ не ўстаноўлены, але М. Ермаловіч адносіў іх менавіта да XIII стагоддзя. Між іншым, таксама да той жа самай тапанімічнай серыі, безумоўна, належыць Літоўка, Лабусы і іншыя адносныя неалагізмы [16, с. 93, 204]. Працяглы час гэтая гіпотэза, адна з многіх калянавуковых, цікавасці не выклікала, пакуль у час перабудовы на яе не звярнула ўвагу апазіцыя. Навукоўцы, нарэшце, мусілі даць сваю належную ацэнку. «М.І. Ермаловіч, – піша В. Насевіч, – мяркуючы, што гэтыя назвы акрэсліваюць тэрыторыю летапіснай Літвы, ігнаруе адзін з асноўных законаў тапанімікі. Назву «Літва» вёска не магла мець там, дзе ўсе населеныя пункты літоўскія, а толькі ў іншамоўным асяроддзі. Дарэчы, пры такім падыходзе летапісная Літва трапляе ў абшар неўрадлівых пясчаных глеб, лясоў і балот, у тым ліку вялізнай Налібоцкай пушчы. Ядром этнасу, тым больш такога актыўнага, як старажытная літва, гэтыя землі не маглі быць проста фізічна. Галоўнае ж, што на акрэсленай М.І. Ермаловічам тэрыторыі, як паказалі археалагічныя даследаванні, няма не тое што балцкіх, але практычна ніякіх археалагічных помнікаў, якія б датаваліся XIII стагоддзем» [17, с. 20]. Калі гэта не выдумка, то «Літва» павінна была пакінуць не адну толькі тапаніміку. Змесцім яе контур на адпаведную археалагічную карту, якая, несумненна, была даступная і М. Ермаловічу [18, с. 121, карта 16]. Яна выразна дэманструе, што тая тэрыторыя, якую згадвае даследчык, уяўляла сабой археалагічную пустату ў XIII стагоддзі. Канцэнтрацыя па суседству як балцкіх (усходнелітоўскіх), так і старажытнарускіх курганоў падкрэслівае поўную адсутнасць чаго-небудзь падобнага там, дзе тады шумеў, відаць, дрымучы лес.

М. Ермаловічам праігнараваны яшчэ і вынікі даследавання яго калегі-філолага С. Холева, якім тая ж самая тэрыторыя вывучалася з мэтай рэканструкцыі зніклых ландшафтаў на падставе назваў, што паказваюць спосабы звядзення лесу (Лядкі, Навіны, Старына, Рэпішча), на існаванне лясных промыслаў (Паташня, Смаляная Печ, Гута) і г.д. З 290 выкарыстаных ім назваў толькі дзве – Плянты ад 'pléndeti, «сохнуць», «глець» і Трокі ад 'trakas, «вырубка», – маюць літоўскае паходжанне [19, с. 293, 378]. Яны, напэўна, аднаго ўзросту з астатнімі мясцовымі назвамі з

аналагічным сэнсам, але беларускімі па паходжанні. «Трокі» і «Плянты», як «Літва» або «Лабусы», хутчэй за ўсё з'яўляюцца зусім не нямымі сведкамі ўдзелу ў масавым з'ядзенні лясоў, што адбывалася ў гэтых краях у парэформенны перыяд, таксама і нейкай колькасці выхадцаў з суседняга Ніжняга Панямоння, этнічных літоўцаў другой паловы XIX стагоддзя. На фоне поўнай адсутнасці на акрэсленай М. Ермаловічам тэрыторыі хоць якога-небудзь помніка літоўскіх язычнікаў, даследаванне намі ў Лаўрышаве летапіснага манастыра з ягоным магутным старажытнарускім пластом акурат XIII стагоддзя, мусіць, асабліва паказальнае [20].

Цікава, што практычна адначасова з адкрыццём Войшалкава манастыра ў нашай навуцы адбылося таксама і фактычнае пазбаўленне летапіснага Навагрудка ягонага нібы сталічнага ў XIII стагоддзі статусу. Цяжка не пагадзіцца, у прыватнасці, з высновай І. Марзалюка, што «разбудаваўныя канцэпты аб Навагродку як сталіцы ВКЛ, месцы каранавання Міндоўга ды беларускім характары гэтай дзяржавы сталі вызначальнымі для гістарычнай ідэалогіі пазнякоўскага БНФ, а бібліяй такіх уяўленняў – аматарскія працы Міколы Ермаловіча» [21]. Нельга не заўважыць таксама, што ўсталяваны нарэшце ў Навагрудку помнік Міндоўгу (1195–1263) з'яўляецца скульптурнай копіяй адной з гравюр «Апісання Еўрапейскай Сарматыі», лацінскамоўнай кампіляцыі, складзенай Аляксандрам Гваньіні ў 1578 годзе. Пікантнасць сітуацыі, відавочна, у тым, што гэта гравюра – выява Леха, легендарнага заснавальніка польскай дзяржавы і нават вынаходцы польскага белага арла. На ёй ёсць адпаведны подпіс: «Lechus Primus dux et autor Polonorum», што значыць «Лех Першы, князь і творца Польшчы». Так памылка пацягнула за сабой наступную. У гістарычных крыніцах, аказваецца, ёсць падставы лічыць так званую Міндоўгаву «каранацыю» проста фіктыўнай [22].

«В середине – второй половине 90-х гг. в России появилось огромное количество квазинаучных трудов по истории, созданных людьми, далекими от профессиональных занятий исторической наукой, – адзначае Д. Валадзіхін. – Савокупность литературы подобного рода получила в историографии наименование «фольк-хистори». Бясспрэчным заканадаўцам жанру прызнаецца

стваральнік «новай храналогіі», акадэмік-матэматык А. Фаменка. Але заслужана згадваецца таксама і «создатель фантастической истории белорусского средневековья М. Ермалович» [23, с. 43]. Мусіць, не менш жорсткай, чым з пазіцыі навуковай метадалогіі, павінна быць ацэнка беларускамоўнай folk-history таксама і з боку народнай маралі, якая дыктуе, у прыватнасці, ні ў якім выпадку чужога сабе не прысвойваць.

«Інтэрпрэтацыя» А. Чобата («чорт панёс мяне ў нацыянальна-вызваленчую рэвалюцыю, са спакойнага савецкага ваеннага завода») выглядае, увогуле, няўдалым жартам. «...Варта прыгледзецца да імя Міндоўга... – і першае, што прыходзіць у галаву, гэта грэчаскае праваслаўнае імя Міна (дарэчы, вядомыя такія праваслаўныя святы!) па прозвішчы Доўгі. Чаму не, калі яцьвягі высокага росту ды з выцягнутымі мордамі!» – мяркуе ён насуперак навуковай літуаністыцы [24]. К. Буга, «бацька» літоўскай лінгвістыкі, летапіснае «Миндовгъ» лічыць адпаведным арыгіналу «Mindaugas» [25, р. 233]. Паводле сучаснага даследчыка Т. Баранаўскаса, імя было ўтворана ад літоўскіх *mintis* – думка і *daug* – шмат = «Які шмат думае» [26]. Уласным героем, айцом-заснавальнікам сваіх нацыі і нацыянальнай дзяржавы літоўцы па праву лічаць Mindaugas'a [27, с. 46]. Успрыманне яго як «Доўгага» цягне за сабой іх перайменаванне ў «летувісаў», а Беларусь, адпаведна, у «Літву», ці нават у «Вялікалітву», ужо з чужой гісторыяй замест уласнай. Уласная гісторыя Беларусі, у тым ліку і гісторыя старажытнай дзяржаўнасці на яе зямлі, цалкам лагічна недзе губляецца.

У нацыяналістычнай міфалогіі і дэманалогіі няма месца, у прыватнасці, старажытным германцам, якія насялялі поўдзень – паўднёвы ўсход нашай краіны. Ад сярэдзіны II стагоддзя да н.э. і да сярэдзіны I стагоддзя н.э. гэтыя былі носьбіты зарубінецкай культуры. Яны, як высветлілася, не могуць атаясамлівацца з кім-небудзь, апроча гістарычных бастарнаў. Прыкладна праз 150 гадоў пасля фіналу зарубінецкай культуры ў наша Палессе перасяляюцца носьбіты вельбарскай культуры, што праіснавала тут да канца IV стагоддзя н.э. Вельбарскія помнікі Брэстчыны, а таксама суседніх Валыні і Любліншчыны супастаўляюцца з гістарычнымі готамі. У III–IV стагоддзях гэтыя іх паселішчы складалі толькі перыфе-

рыю вялізнага гоцкага, дакладней остгоцкага, каралеўства, падрабязная гісторыя якога была ў VI стагоддзі напісана Іарданам, готам па паходжанні. У остгоцкую дзяржаву амаль цалкам уваходзілі ўрадлівыя землі лесастэпавай і стэпавай Украіны. Апрача остготаў, пад уладай іх дынастыі Амалаў апынуўся цэлы кангламерат плямёнаў. Сумесна і пад моцным уплывам рымскай цывілізацыі ім удалося стварыць раскошную чарняхойскую археалагічную культуру.

Остгоцкае каралеўства, як і ўсе падобныя раннедзяржаўныя ўтварэнні, фіксаваных межаў не мела. Але, калі верыць Іардану, кароль Германарых нібыта падпарадкаваў сабе народы Прыбалтыкі і Паволжа. Плямёны, да готаў больш блізкія, мусілі знаходзіцца пад іх больш трывалым уплывам. У нашым Палессі даволі доўгі час пражывала непасрэдна частка саміх готаў – напэўна, асобнае іх племя. На думку М. Казанскага, у Палессі Валынскім гоцкае міні-каралеўства здолела перажыць нават гунскае нашэсце [28, с. 183].

Узнікненне дзяржаўнасці – працэс іманентны. Яго звычайна стымулюць знешнія фактары, вельмі разнастайныя – ад разбуральнай агрэсіі да культурнага ўплыву. Першае надае падзеям драматычны характар і таму прыцягвае асаблівую ўвагу як старажытных храністаў, так і сучасных гісторыкаў. Увогуле, знешнія кантакты іншага кшталту таксама часам драматызуюцца:

*Как ныне собирается вещей Олег
Отмстить неразумным хозарам,
Их села и нивы за буйный набег
Обрек он мечам и пожарам...* [29, с. 185].

Насуперак паэту, Алегавы паходы на Хазарыю «Аповесць мінулых гадоў» не згадвае. Затое прыведзены змест яго перамоў з продкамі значнай часткі сённяшніх беларусаў: «Посла Олегъ к Радимичемъ, ркя: «Кому дань даете?» Они же рѣша: «Козаром». И рече имъ Олегъ: «Не давайте Козаром, но мнѣ давайте». И вдаша Олгови по щелягу, якоже и Козаромъ дяху». Панаванне над славянскімі радзімічамі і вяцічамі цюркамоўныя хазары неўзабаве аднавілі, таму што ў другой палове X стагоддзя кіеўскія князі мусілі зноў скараць і абкладаць данінай гэтыя ж плямёны. Цар, па-хазарску каган, Іосіф у сваім лісце, напісаным каля сярэдзіны X стагоддзя, паведамляў, што яму служаць і плацяць даніну таксама «Вантит»,

«С-в-р» і «С-л-віюн», якія атаясамліваюцца з вяцічамі, севяранамі і радзімічамі адпаведна [30, с. 205]. Каганат, цэнтр якога знаходзіўся між Волгай і Каўказам, а заходняя мяжа ішла па Дняпры, быў моцнай ваеннай дзяржавай. На пачатку існавання яна выстаяла ў барацьбе з арабскімі заваёўнікамі, што ўжо захапілі гіганцкую прастору ад Пірынеяў да Паміра. Хазары нават пераходзілі ў наступленне на каўказскія ўладанні халіфа. Візантыйская імперыя шукала дружбы з імі: імператар узяў шлюб з хазарскай царэўнай. У VIII стагоддзі аснову хазарскай арміі складалі вершнікі ў сучэльных металічных даспехах, накітал пазнейшых рыцараў. Паводле даследаванняў, баявая эфектыўнасць старажытнарускага мяча IX стагоддзя дасягала толькі 45 %, а хазарскага палаша – аж 75 %. Хазарыя, якая праіснавала адзіным царствам з 650 па 965 год, была не толькі ваяўнічай, але і высокакультурнай дзяржавай. «На всём протяжении страны, – адзначала С. Плятнёва, – ... использовалась единая письменность – руническая, принятая у тюркских народов» [31, с. 46].

Гэтыя рунічныя надпісы сустракаюцца на такой колькасці самых розных бытавых рэчаў і настолькі разнастайныя па змесце, што трэба гаварыць аб шырокім распаўсюджанні пісьменства ва ўсёй дзяржаве, і не толькі сярод цюркамоўнага, але і славянскага насельніцтва. Паводле У. Маўродзіна, «нельзя не связывать древнерусское дохристианское письмо... с хазарской письменностью» [5, с. 194]. Землі вяцічаў, севяран і радзімічаў, што ўваходзілі ў Каганат, пазней утварылі асноўную частку Чарнігаўскага княства. Як і роля Хазарскага каганата, ягоная роля ў фарміраванні дзяржаўнасці на Беларусі практычна застаецца па-за ўвагай. Між тым ці не большая частка цяперашніх беларускіх зямель апынулася ў руках менавіта чарнігаўскіх, а не полацкіх князёў. Радзіміцкае Пасожжа з Гомелем і Чачэрскам належала ім заўжды. У 1149 годзе Святаслаў Ольгавіч Чарнігаўскі атрымаў «и Слоуческ и Клеческ и всеа дреговичи».

Праблема паходжання ў Беларусі дзяржаўнасці праз сваю маштабнасць патрабуе менавіта шырокага падыходу. І зусім не выпадае вырашаць яе выключна на славянскай глебе. Ужо добра абгрунтавана, што зарубінецкая культура ў нашых Палессі і

Падняпроўі аформілася дзякуючы менавіта тым заходнебалканскім элементам, што прынеслі з сабой бастарны Клондзіка. Увогуле, адмаўленне ўсялякай прысутнасці ў нашым этнічным арэале любога да-і-неславянскага тутэйшага насельніцтва з'яўляецца трывалай міфалагемай беларускай свядомасці, прычым не толькі народнай. Выключэнне робіцца, апрача асобных балцкіх «выспаў», для вымушаных перасяленцаў нахштальт цыганоў ці яўрэяў. Аднак гэтакае абмежаванне ў навуцы выглядае праявай банальнай местачковасці.

Відавочна, праблема паходжання дзяржаўнасці ў Беларусі аказалася не па сілах аўтарам айчынай folk-history. Яны завялі яе ў безнадзейны тупік сваёй «гістарычнай Літвы». Але расплюшчаць вочы нарэшце трэба. Не заўважаючы, у прыватнасці, традыцыі гоцкай яшчэ дзяржаўнасці таксама і на беларускай зямлі, ці не адмаў-

ляемся мы ад сваёй законнай долі ў агульнаеўрапейскай спадчыне? Ці ў еўразійскай, як у выпадку з дзяржаўнасцю хазарскай? Звернем увагу: румынскія княствы ўзнікаюць не раней як у XII–XIV стагоддзях. Але ніхто там не сумняваецца ў той ролі, што адыгралі ў гісторыі дзяржаўнасці Румыніі цар готаў Берыбіста і цар дакаў Дэцэбал, якія правілі яшчэ ў I стагоддзі да н.э. – II стагоддзі н.э. Дарэчы, абодва былі зацятымі ворагамі рымскіх – раманскіх – продкаў сучасных румынаў.

Чаму ж мы зусім не ведаем, хто такі Клондзік, правадыр бастарнаў у другой палове II стагоддзя да н.э., які вадзіў сваё 20-тысячнае войска з Палесся аж у цяперашнюю Македонію, адкуль яго бастарны ўдала вярнуліся на тэрыторыю цяперашняй Беларусі. Да таго ж, гэта першы наш зямляк, чыё асабістае імя ацалела ў гісторыі... ─

ЛІТАРАТУРА

1. Гумилёв, Л.Н. Древняя Русь и Великая степь / Л.Н. Гумилёв. – СПб., 2002. – 767 с.
2. Костомаров, Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей: в 3 т. / Н.И. Костомаров. – Т. 3. – Ростов-на-Дону, 1995. – 670 с.
3. Заяц, Ю.А. К вопросу о достоверности татишевского рассказа о Святохне / Ю.А. Заяц // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 2000. – № 15. – С. 106–115.
4. Тарасаў, С.В. Раннесярэднявекавая беларуская дзяржаўнасць у еўрапейскім геапалітычным працэсе / С.В. Тарасаў // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 1993. – № 2. – С. 140–152.
5. Мавродин, В.В. Образование древнерусского государства / В.В. Мавродин. – Л., 1945. – 431 с.
6. Арлоў, У.А. Таямніцы Полацкай гісторыі / У.А. Арлоў. – Мінск, 1994. – 463 с.
7. Ермолович, М.И. Старожытная Беларусь. Полацкі і наваградскі перыяды / М.И. Ермолович. – Мінск, 1990. – 336 с.
8. Чарняўскі, М.М. Якія беларускія дзяржавы былі ў старажытнасці? 150 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі / М.М. Чарняўскі // Народная воля. – 2003. – 16 студз.
9. Митрофанов А.Г. Железный век Средней Белоруссии (VII–VI вв. до н.э. – VIII в. н.э.). – Минск, 1978. – 160 с.
10. Сиротенко, В.Т. Письменные свидетельства о болгарях IV–VII вв. в свете современных им исторических событий / В.Т. Сиротенко // Славяно-балканские исследования. – М., 1972. – С. 195–218.
11. Артамонов, М.И. Болгарские культуры Северного и Западного Причерноморья / М.И. Артамонов // Доклады отделений и комиссий Географического общества СССР. – Л., 1970. – Вып. 15. – С. 3–37.
12. Успенский, Ф.И. История Византийской империи VI–IX вв. / Ф.И. Успенский. – М., 1999. – 527 с.
13. Очерки истории культуры славян. – М., 1996. – 490 с.
14. Рассадин, С.Е. Стражи пути «из варяг в греки». Владимирские города на востоке Беларуси / С.Е. Рассадин // Заслаўскія чытанні, 1995 г.: матэрыялы міжнар. канф. «Гісторыя і культура Заслаўя ў святле агульнанацыянальных праблем». 9–11 лістапада 1995 г. – Заслаўе, 1997. – С. 63–66.
15. Ермолович, Н.И. Где была летописная Литва? / Н.И. Ермолович // Тезисы докладов к конференции по археологии Белоруссии. – Минск, 1969. – С. 23.
16. Жучкевич, В.А. Топонимический словарь Белоруссии / В.А. Жучкевич. – Минск, 1974. – 448 с.
17. Насевич, В.Л. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы / В.Л. Насевич. – Мінск, 1993. – 160 с.
18. Седов, В.В. Восточные славяне в VI–XIII вв. / В.В. Седов. – М., 1982. – 326 с.
19. Холев, С.Б. Физико-географические условия Верхнего Понеманья в прошлом по данным топонимики / С.Б. Холев // Топонимика на службе географии. – М., 1979. – С. 31–37.
20. Рассадин, С.Е. О предполагаемой постройке Михаила-Кориата Гедиминовича в Лавришевском монастыре / С.Е. Рассадин // Наукі і запіскі Кіравоградскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэту ім. В. Винніченка. Сер.: Історычныя навукі: зборнік навуковых прац факультэту історыі та права. – 2015. – Вып. 22. – С. 31–36.
21. Марзалюк, І.А. У абарону праўдзівай гісторыі Новагародка / І.А. Марзалюк // Беларуская думка. – 2013. – № 11. – С. 88–95.
22. Рассадин, С.Е. О полноценности так называемой «коронации» Миндовга / С.Е. Рассадин // Научные чтения, посвященные Виктору Владимировичу Мартынову: сб. науч. трудов. Вып. 3. – Минск, 2016. – С. 24–28.
23. Володихин, Д.М. Феномен фольк-истори / Д.М. Володихин // Отечественная история. – 2000. – № 4. – С. 42–57.
24. Чобат, А. Зямля св. Лукі / А. Чобат [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://pdf.kamunikat.org/download.php?item=1073-3.pdf>. – Дата доступу: 22.01.2016.
25. Büga, K. Rinkiniai raštai: 3 t. / K. Büga. – T. 1. – Vilnius, 1958. – 656 p.
26. Баранаускас, Т. Древние литовские имена / Т. Баранаускас [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://viduramziu.istorija.net/ru/names.htm>. – Дата доступа: 22.01.2016.
27. Гудавичюс, Э. История Литвы. – Т. 1: С древнейших времен до 1569 года / Э. Гудавичюс. – М., 2005. – 679 с.
28. Казанский, М.М. Остготские королевства в гуннскую эпоху: рассказ Иордана и археологические данные / М.М. Казанский // Stratum + Петербургский археологический вестник. – 2002. – № 1. – С. 187–193.
29. Пушкин, А. Собрание сочинений в 10 томах / А. Пушкин. – Т.1: Стихотворения 1814–1822. – М., 1959. – 643 с.
30. Петрухин, В.Я., Раевский, Д.С. Очерки истории народов России в древности и раннем Средневековье / В.Я. Петрухин, Д.С. Раевский. – М., 2004. – 384 с.
31. Плетнёва, С.А. Хазары / С.А. Плетнёва. – М., 1976. – 96 с.